

СЕКЦІЯ 3. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИХОВАННЯ

УДК 373.2.033

ВИКОРИСТАННЯ АВТОРСЬКОЇ КАЗКИ ЯК ЕФЕКТИВНОГО ЗАСОБУ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Дука Т.М., к. пед. н.,
доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті порушено проблему пошуку емоційно дієвих засобів екологічного виховання дітей дошкільного віку. Виокремлено педагогічні умови роботи з авторськими казками, що мають значний виховний потенціал. Доведено, що через пізнавальну казку закладаються початкові форми екологічної свідомості, екологічної культури, позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природи й екологічно доцільної поведінки та діяльності в ній.

Ключові слова: екологічне виховання, екологічна свідомість, емоційно-ціннісне ставлення до природи, педагогічні умови, авторська казка, природознавчі знання й уявлення, діти дошкільного віку.

В статтю затронута проблема пошуку емоційно дієвих засобів екологічного виховання дітей дошкільного віку. Виокремлено педагогічні умови роботи з авторськими казками, що мають значний виховний потенціал. Доведено, що через пізнавальну казку закладаються початкові форми екологічної свідомості, екологічної культури, позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природи й екологічно доцільної поведінки та діяльності в ній.

Ключевые слова: экологическое воспитание, экологическое сознание, эмоционально-ценностное отношение к природе, педагогические условия, авторская сказка, естественные знания и представления, дети дошкольного возраста.

Duka T.M. USING AN AUTHOR'S FAIRYTALE AS AN EFFECTIVE TECHNIQUE OF ECOLOGICAL EDUCATION OF THE PRESCHOOL AGE CHILDREN

Educational reforms in Ukraine are aimed at in-depth analysis and reorganization of education from the point of view of its ecologization and approaching to the world standards. The foundation of creating a new educational space is its preschool link as an important stage in formation of the ecological culture of the individual. Therefore, in many areas of educational and upbringing work with children of preschool age ecological education becomes more and more relevant.

The purpose of the paper is to determine the pedagogical potential of the author's fairytale and the conditions of its usage as a technique of ecological education for children of preschool age.

The use of fairy tales and passages from them in the everyday communication of an adult with a child makes it possible to satisfy the child's interest as efficiently as possible, to answer his questions regarding the objects and phenomena of nature with the words of fairytales, to give a fragment of a fairy tale to demonstrate the possible consequences of the child's activity.

The use of fairy tales in educational activities (during classes, excursions, observations in the nature) gives an opportunity to ensure assimilation of ecological information in an interesting form, to form ecological representations of children, a positive attitude to objects and phenomena of nature on the emotional background of a fairy tale.

Based on the knowledge and ideas that children receive through the author's cognitive fairy tale, which combines the scientific basis and figurative form of presentation, the initial forms of ecological consciousness, ecological culture, positive emotional and value attitude to nature and ecologically appropriate behavior and activities in it are laid.

Key words: ecological education, ecological consciousness, emotional and value attitude to nature, pedagogical conditions, author's fairy tale, knowledges and ideas of nature content, children of preschool age.

Постановка проблеми. Нині в Україні та світі постало глобальне питання щодо екологічної проблеми, яка потребує безвідкладного вирішення. Тому серед багатьох напрямів навчально-виховної роботи з підростаючим поколінням екологічна освіта набуває дедалі більшої актуальності. Розв'язання питань екологічного виховання передбачає закладання його підвалин із

раннього віку з компетентним залученням закладів освіти, де дошкільна ланка виступає першою інституцією.

Одним із дієвих шляхів подолання зазначеної проблеми є екологічне виховання дітей дошкільного віку із застосуванням адекватного, педагогічно доцільного й інноваційного педагогічного інструментарію, до якого ми відносимо авторську казку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можливість і успішність формування початкових екологічних уявлень у дітей дошкільного віку доведені численними психологічними й педагогічними дослідженнями (Я. Коменський, Й. Песталоцці, Д. Локк, Ж. Руссо, С. Русова, Л. Міщик, З. Плохій, Н. Поддьяков, Н. Рижова, П. Саморукова, О. Терентьева, І. Хайдурова, Л. Венгер, Л. Виготський, В. Давидов, О. Запорожець, В. Мухіна, М. Поддьяков, С. Рубінштейн та ін.), у яких наголошується на тому, що система знань дітей дошкільного віку може існувати у формі уявлень, а не понять. У дослідженнях З. Плохій обґрунтовано й доведено, що складовою частиною виховання екологічної свідомості є уявлення дітей про внутрішні взаємозв'язки в природі.

Перші спроби визначення змісту й структури екологічних уявлень у дітей дошкільного віку належать К. Ушинському, А. Герду, Є. Водовозовій, В. Грецовій та ін.; систему змісту екологічних знань у шкільному навчанні розробили І. Зверев, І. Суравегіна. Сучасними дослідниками (Н. Горобаха, Н. Лисенко, С. Ніколаєва, З. Плохій, Н. Рижова) визначено зміст і структуру екологічних уявлень для дошкільників [7].

На сучасному етапі предметом досліджень були загальні підходи до екологічної освіти й виховання дітей цілої низки авторів: Н. Вересова, А. Волкової, Г. Волошиної, Н. Горобахи, В. Грецової, С. Дерябо, А. Захаревич, О. Захлебного, І. Зверева, М. Ібраїмової, Л. Іщенко, Н. Коломіної, О. Крюкової, Н. Кот, Н. Лисенко, Г. Марочко, В. Маршицької, С. Ніколаєвої, З. Плохій, Г. Пустовіта, Н. Пустовіт, Л. Різник, Н. Рижової, М. Роганової, О. Терентьевої, І. Хайдурової, Н. Яришевої, В. Явіна й ін. [7].

Учені вважали екологічне виховання складовою частиною екологічної освіти й розглядали його як відносно новий напрям дошкільної педагогіки, що суттєво відрізняється від традиційного ознайомлення дітей із природою. Тому в педагогічній науці й довідкових виданнях екологічне виховання трактується неоднозначно, наприклад, як формування в людей потреби в бережливому ставленні до природи й розумному використанні її багатств у своїх власних інтересах та інтересах майбутніх поколінь (А. Толстоухов, Л. Волкова) [2, с. 81].

Н. Горобаха зазначає, що головним у змісті екологічної роботи є формування внутрішнього світу дитини, її ціннісних орієнтацій, в основі яких – усвідомлення своєї єдності з природою, взаємозалежності з нею [1, с. 15].

Аналіз наукових джерел переконливо свідчить, що вивчення законів природи

найкраще починати в дошкільному віці в межах екологічного виховання.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні педагогічного потенціалу авторської казки й умови її використання в якості засобу екологічного виховання дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основне завдання екологічного виховання – це формування гуманного ставлення до природи, яке реалізується шляхом розвитку в дітях співпереживання й співчуття до всіх живих істот на планеті. Людина – частина природи, але найчастіше саме вона згубно впливає на навколишній світ.

Проблема екологічного виховання розглядається в ширшому розумінні, як проблема навколишнього середовища й захист його від забруднення, як екологія особистості, екологія душі, екологія культури [8, с. 53].

Слід зазначити, що В. Сухомлинський надавав великого значення художньому слову у формуванні екологічної свідомості дошкільників: «Слово – це найтонший різець, здатний торкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру...» [9]. Тому вихователь повинен широко використовувати художню літературу (вірші, казки, оповідання), народний фольклор (прислів'я, приказки, повір'я, прикмети, легенди), твори самого В. Сухомлинського («Які вони бідні», «Як визволити джмеля?», «Покинуте кошеня», «Дуб», «Ранковий вітерець», «Конвалія», «Золоті стрічки» й ін.).

В. Сухомлинський зазначав, що «природа стає виховним могутнім фактором лише тоді, коли маленька людина після трьох-чотирьох років навчання <...> з подивом приходить до думки: світ навколо мене став багатшим, красивішим, і ця зміна світу – моя праця, це я» [9].

Окрім казок відомих авторів як одну з форм спілкування дітей із природою доцільно використовувати екологічну казку. Під час складання екологічних казок необхідно намагатися навчити дітей висловлювати у словах свої думки, переконання, розуміти стан довкілля й виявляти особисте до нього ставлення. Казка, складена дітьми, є результатом проведення клопіткої виховної роботи на ту чи іншу тему («Мої друзі-дерева», «Метелик-веселик», «Співучі комахи» й ін.). У роботі зі старшими дошкільниками обов'язковим є залучення дітей до практичної діяльності, надання конкретної допомоги середовищу, рослинам, тваринам як на території закладу дошкільної освіти, так і в найближчому природному довіллі.

Виходячи з вищезазначеного, можна виділити педагогічні умови використання

авторської казки природознавчого змісту з метою екологічного виховання дітей дошкільного віку:

- використання казки в процесі спілкування з дітьми в різних видах діяльності в контексті вирішення завдань екологічного виховання;

- використання наочності в процесі роботи з казкою (спостереження за об'єктами та явищами природи, розгляд ілюстрацій та ін.);

- застосування казок у системності:

- використання коротких казок або уривків із казок про живі об'єкти, явища природи з метою забезпечення позитивного емоційного відгуку на сприймання цього об'єкта;

- подальше використання коротких казок про живі організми, неживі об'єкти природи, явища природи з метою закріплення та розширення знань дітей про об'єкт чи явище, розвитку пізнавального інтересу до нього;

- застосування казок, у яких розглядаються потреби живого організму та прослідковуються зв'язки окремого об'єкта з іншими;

- застосування казок, у яких прослідковуються зв'язки й залежності в природі в багатоступеневій ієрархічній послідовності та єдності;

- творча трансформація змісту знайомих казок та інтеграція їх у різні види діяльності (під керівництвом вихователя);

- творча самостійна трансформація змісту знайомих казок дітьми;

- єдність позицій педагогів і батьків стосовно використання казок у процесі екологічного виховання дітей [6, с. 72].

Кожна із цих умов має свою мету, що забезпечує ефективність використання авторської казки в процесі екологічного виховання.

Ураховуючи вікові особливості дітей дошкільного віку та ґрунтуючись на теорії діяльнісного підходу до формування та розвитку особистості, вважаємо, що дотримання таких умов передбачає включення казки в повсякденне спілкування, навчання, гри та всі інші види продуктивної діяльності дитини.

Застосування казок і уривків із них у повсякденному спілкуванні дорослого з дитиною дає можливість максимально ефективно задовольнити інтерес дитини, відповідати на її запитання стосовно об'єктів і явищ природи словами казок, навести фрагмент казки для демонстрації можливих наслідків діяльності дитини. Уявлення та правила поведінки, отримані дитиною в процесі емоційного сприйняття й усвідомлення каз-

ки, будуть існувати не у формі заборон, які здійснює вихователь, а як висновки, які дитина зробила під керівництвом дорослого, проте самостійно.

Введення казки в ігрову діяльність відбувається шляхом надання дитині можливості відчувати себе в образі певного персонажа під час виконання обраної ролі. Наприклад, під час творчих ігор за літературними творами, входячи в уявну ситуацію, дитина може відчувати себе маленьким мурашкою, який заблукав у великому місті; бджілкою Медункою, сріблястою рибкою й ін. Ігри з правилами (рухлива, дидактична) набувають нового звучання завдяки використанню в них казкових сюжетів, введенню персонажів із казок. Дидактичні ігри на основі авторських казок природознавчого змісту виступають засобом діагностування уявлень дітей про природу, стимулюють розвиток пізнавальної активності.

Зазначимо, що застосування казки в навчальній діяльності (під час занять, екскурсій, спостережень у природі) дає змогу забезпечити засвоєння екологічної інформації в цікавій формі, формувати екологічні уявлення дітей, позитивне ставлення до об'єктів і явищ природи на емоційному тлі казки. Використання казок у попередній роботі перед спостереженнями, екскурсіями забезпечує виникнення інтересу дітей до їх змісту, готує до сприйняття інформації. Використання казок після спостережень і екскурсій у природу є ефективним засобом закріплення отриманої інформації, її емоційного переосмислення, стимулом для застосування набутих знань у практичній діяльності.

Введення казки в продуктивну діяльність дитини сприяє закріпленню знань, передачі почуттів, отриманих під час попереднього сприйняття та ставлення до того, що зображується. У продуктивні види діяльності поступово активно включаються уява й мислення. Дитина під впливом інформації, отриманої з казки, зображуючи ліс, прагне намалювати всіх його мешканців, а про тих, яких не виходить намалювати, розповідає.

У трудовій діяльності дітей (праці із самообслуговування, господарсько-побутової праці, праці в природі) вихователем використовуються метафоричні вирази, слова й характеристики, які несуть у собі позитивне забарвлення образів (мураха-трудівник, хоробрий горобчик, курочка-чепурунка). Також уривки та приклади з казок можуть бути використані дорослим для мотивації праці дітей («працьовиті, як мурашки», «бджілка-трудівниця» й ін.).

Педагогічною аксіомою є положення про необхідність застосування наочності в нав-

чанні та вихованні дітей дошкільного віку. Тому досить важливою умовою позитивного впливу художнього слова на формування екологічної свідомості дітей дошкільного віку є використання наочності. У процесі використання авторської казки це може бути демонстрація предметів, іграшок, ілюстрацій, картин, листівок тощо. Зображувальна наочність створює для дошкільників матеріальну опору, дозволяючи прослідкувати послідовність подій, що надзвичайно важливо, коли простежуються зв'язки та залежності в природі. Усі види наочності сприяють концентрації уваги дітей, зосереджуючи її на змісті казки.

Доцільність використання наочності в процесі роботи з казками зумовлена необхідністю візуального підкріплення сили впливу казкових образів на свідомість дитини. Наприклад, демонстрація картин, художніх ілюстрацій із зображенням бджіл на лузі, на квітах під час читання чи розповідання казок О. Іваненко «Про бджілку Медунку», Н. Павлової «Знахідка», І. Сенченко «Як Олеся заснула в квітці», Г. Храпача «Золотавка» й ін. підсилює образи, які виникають в уяві дитини під час сприйняття таких казок. Колективне створення словесного портрета самотнього мурахи з однойменної казки В. Сухомлинського допоможе дітям яскравіше уявити собі описаного персонажа й усвідомити необхідність життя кожної істоти в єдності з іншими.

Ключовою умовою використання авторської казки природознавчого змісту як засобу екологічного виховання дітей дошкільного віку є застосування казок у певній системності. Робота з казками зумовлюється психологічним механізмом засвоєння знань, що передбачає поступове сходження дитини в пізнанні «сходінками»: сприйняття матеріалу, усвідомлення, розуміння, узагальнення, застосування [3]. Розроблена система використання авторських казок природознавчого змісту являє собою поступове ускладнення навчально-виховних завдань у контексті екологічного виховання та змісту інформації, що доноситься дітям через казку [5, с. 124].

На початковому етапі використовуються короткі казки чи уривки з казок про живі об'єкти та явища природи. Мета полягає в забезпеченні позитивного емоційного відгуку дитини на сприймання природного об'єкта чи явища. Розуміння літературних творів у дошкільному віці досить своєрідне, воно не має характеру чисто інтелектуальної діяльності й не спирається лише на вербальне мислення. Важливою особливістю процесу розуміння казки є те, що воно базується на безпосередньому емоційному

ставленні дитини до описаних подій [4, с. 16]. Тому вихователем добираються казки, персонажі яких знайомі дітям, які звичні для них, але відрізняються яскравістю, ліричністю, наближенням поведінки до поведінки дитини. Коротенькі казки (чи їх уривки) можуть читатися та розповідатися дітям під час спостережень, на прогулянках, під час підготовки до занять, у процесі самостійної художньої діяльності дітей, після денного сну та в інших режимних моментах.

Використання коротких казок про живі організми, об'єкти та явища природи з метою закріплення та розширення знань дітей про них, розвитку пізнавального інтересу (Г. Беленька «Весняна казочка», І. Крип'якевич «Буряк і соняшник», З. Мезантюк «Квіти дощу», Л. Тарнашинська «Казка про жовтий листочок», В. Сухомлинський «Найгарніша мама» й ін.) є наступним етапом у нашій роботі. За сюжетом казки можна виготовити поробку, намалювати чи зліпити персонажів казки, які потім прикрасять групову кімнату, та ін.

Доречним є ознайомлення дітей із казками, у яких розглядаються потреби живого організму та прослідковуються зв'язки окремого об'єкта з іншими. Такими зв'язками можуть бути ланцюжки харчування (казка В. Біанкі «Сова» й ін.), співіснування та підтримка життя (М. Скребцова «Добрі сосни», О. Лопатіна «Як чагарники з деревами посварилися» й ін.). Необхідність цього етапу пояснюється тим, що знання про окремі об'єкти без їхніх зв'язків з іншими не дають дитині можливості усвідомити необхідність існування кожного організму для повноцінного функціонування природи.

Використання казок, що ілюструють зв'язки й залежності в природі в багатоступеневій ієрархічній послідовності та єдності, дає змогу сформувати в дитини уявлення про цілісність компонентів природи, про заборону порушення екологічних зв'язків, що впливатимуть і на людину як частину природи (В. Сухомлинський «Камінь», Г. Беленька «Чому восени листя кольорове», О. Лопатіна «Як дерева до зими готуються», В. Біанкі «Пригоди Мурашки» й ін.).

Під час творчої трансформації дітьми змісту знайомих казок та інтеграції їх у різні види діяльності під керівництвом вихователя виникає необхідність практичного застосування інформації для її усвідомлення й інтеріоризації. У ході такої роботи можуть використовуватися різні казки за бажанням дітей чи за пропозицією вихователя; має місце створення казкового сюжету, спираючись на одне чи кілька слів, які довільно обрали діти; створення сюжетів за допомогою відповідей на одне з низки запитань,

не знаючи відповіді на попереднє запитання, задане іншим гравцем; створення нових сюжетів казок, об'єднання декількох казок в один сюжет і застосування інших творчих методів роботи з казками (створення самостійної чи колективної природознавчої казки) [6, с. 75].

Єдність позицій педагогів і батьків стосовно використання казок в екологічному вихованні дітей – це також важлива умова використання казок природознавчого змісту в процесі екологічного виховання дітей дошкільного віку. Формами взаємодії педагогів закладу дошкільної освіти та сім'ї в цьому напрямі можуть бути бесіди, консультації, семінари-практикуми, батьківські конференції й ін. Під час цих заходів педагоги пояснюють батькам необхідність дотримання єдиних вимог до дітей у межах проблеми екологічного виховання, розкривають можливості використання казки в цьому процесі.

Таким чином, для результативності використання авторської казки природознавчого змісту як засобу екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку нами було схарактеризовано низку педагогічних умов, які обґрунтовані необхідністю забезпечення емоційно-дієвого сприйняття природи; подання пізнавальної інформації в цікавій формі, її поступового ускладнення та трансформації дітьми в різні види діяльності; підкріплення наочністю сили впливу казкових образів на дитину; єдності позицій педагогів закладу дошкільної освіти та сім'ї в питаннях екологічного виховання дітей дошкільного віку.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, авторські казки природознавчого змісту класиків дитячої літератури й сучасних авторів, що мають наукову основу (пізнавальну інформацію), на наш погляд, можуть бути застосовані як засіб екологіч-

ного виховання дітей за умови дотримання низки педагогічних умов. На основі знань і уявлень, які діти отримують через пізнавальну казку, що поєднує в собі наукову основу й образну форму викладу, закладаються початкові форми екологічної свідомості, екологічної культури, позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природи й екологічно доцільної поведінки та діяльності в ній.

Стаття не вичерпує всі аспекти порушеної проблеми щодо використання авторської казки як ефективного засобу екологічного виховання дітей дошкільного віку. Подальшого розроблення потребує питання розкриття й обґрунтування використання дослідів природознавчого змісту в роботі з дітьми дошкільного віку, що й становить перспективу подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горобаха Н. Виховання екологічної культури дітей. Рівне: Волинські обереги, 2001. 212 с.
2. Толстоухов А., Волкова Л., Білоус Н. Еколого-економічний тлумачний словник-довідник. К., 2003. 256 с.
3. Кот Н. Педагогічні умови ефективної взаємодії дитячого садка та сім'ї в екологічному вихованні старших дошкільників: автореферат дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. К., 1993. 24 с.
4. Маршицька В. Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Інститут проблем виховання АПН України. К., 2003. 186 с.
5. Науменко Т. Екологічне виховання дітей старшого дошкільного віку засоби авторської казки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Інститут проблем виховання АПН України. К., 2008. 232 с.
6. Нестеренко В., Лятанбур О. Екологічне виховання дітей дошкільного віку як педагогічна проблема. URL: http://sandavak.narod.ru/stud_stat/lyatambur.pdf.
7. Плохій З. Виховання екологічної культури дошкільників. К.: Дошкільне виховання, 2002. 173 с.
8. Сухомлинський В. Як виховати справжню людину. Вибрані твори: у 5 т. К.: Рад. школа, 1977. Т. 2. 149 с.